QANUN № 06 (380), 2026, s. 54-62

Məmmədzadə Tural Ziya oğlu,
Milli Aviasiya Akademiyasının doktorantı
Ünvan: Bakı şəhəri, Mərdəkan pr. 30, AZ1045
E-mail: tm1412@georgetown.edu

UOT 342
DOI: https://doi.org/10.30546/2218-9130.060.2026.0123

KONSTİTUSİYA VƏ ONUN DƏYİŞDİRİLMƏSİ ANLAYIŞI: HÜQUQİ VƏ SİYASİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: *konstitusiya, konstitusiya dəyişiklikləri, hüquqi sabitlik, siyasi iradə, demokratik legitimlik, ictimai iştirakçılıq.*

Ключевые слова: *конституция, конституционные изменения, правовая стабильность, политическая воля, демократическая легитимность, общественное участие.*

Keywords: *constitution, constitutional amendments, legal stability, political will, democratic legitimacy, public participation.*

GİRİŞ

Konstitusiya müasir dövlətin hüquqi və siyasi sisteminin əsasını təşkil edən ali hüquqi qüvvəyə malik normativ hüquqi aktdır. O, dövlət hakimiyyətinin təşkili qaydalarını, hakimiyyət orqanları arasında səlahiyyət bölgüsünü, dövlətlə fərd arasındakı münasibətlərin hüquqi çərçivəsini, habelə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının əsas təminatlarını müəyyən edir. Bu baxımdan konstitusiya yalnız hüquqi normaların məcmusu deyil, həm də dövlətin siyasi quruluşunu, əsas dəyərlər sistemini və cəmiyyətin hüquqi inkişaf istiqamətini əks etdirən fundamental sənəd kimi çıxış edir.

Konstitusiyanın ali hüquqi qüvvəyə malik olması onun sabitliyini və hüquqi sistemdə xüsusi yerini şərtləndirir. Bununla belə, konstitusiya tamamilə dəyişməz sənəd kimi qəbul edilə bilməz. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı, siyasi münasibətlərin transformasiyası, dövlət idarəçiliyində meydana çıxan yeni ehtiyaclar, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində formalaşan müasir standartlar və beynəlxalq hüquqi öhdəliklər müəyyən hallarda konstitusiyaya yenidən baxılmasını və ona dəyişikliklər edilməsini zəruri edə bilər.

Konstitusiyanın dəyişdirilməsi adi qanunvericilik dəyişikliklərindən mahiyyət etibarilə fərqlənir. Belə dəyişikliklər dövlətin institusional quruluşuna, hakimiyyət bölgüsünə, hüquq və azadlıqların təminatlarına, habelə siyasi sistemin fəaliyyət mexanizmlərinə təsir göstərə bilər. Buna görə də konstitusiya dəyişiklikləri xüsusi hüquqi prosedurlarla həyata keçirilir və bu prosesdə hüquqi sabitlik, demokratik legitimlik və hüquqi əsaslandırma mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan Respublikasında konstitusiyanın dəyişdirilməsi məsələsi xüsusi konstitusion prosedurlarla tənzimlənir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 152-ci maddəsinə əsasən, Konstitusiyanın mətnində dəyişikliklər yalnız referendumla qəbul edilə bilər. Bu mexanizm konstitusiya dəyişikliklərinin xalqın birbaşa iradəsi əsasında həyata keçirilməsini təmin

etməyə yönəlmişdir. Lakin referendum institutunun real demokratik məzmunu dəyişiklik layihələrinin hazırlanması, izah edilməsi və ictimai müzakirəyə çıxarılması ilə sıx bağlıdır.

Bu məqalənin məqsədi konstitusiyanın hüquqi anlayışını və funksiyalarını təhlil etmək, onun dəyişdirilməsi institutunun hüquqi və siyasi aspektlərini müəyyənləşdirmək, habelə bu prosesdə hüquqi sabitlik, siyasi iradə, demokratik legitimlik və ictimai iştirakçılıq prinsiplərinin rolunu araşdırmaqdır. Tədqiqatın metodoloji əsasını doktrinal hüquqi təhlil, sistemli yanaşma və müqayisəli hüquq metodu təşkil edir. Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, konstitusiyanın dəyişdirilməsi anlayışı yalnız formal hüquqi prosedur kimi deyil, həm də hüquqi sabitlik, siyasi legitimlik və ictimai razılıq meyarları ilə əlaqəli şəkildə təhlil olunur.

I. KONSTİTUSİYANIN HÜQUQİ ANLAYIŞI VƏ FUNKSİYALARI

Konstitusiya dövlətin hüquqi sistemində ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan əsas normativ hüquqi aktdır. O, dövlətin təşkilati quruluşunu, hakimiyyət orqanlarının formalaşması və fəaliyyəti qaydalarını, dövlətlə şəxs arasında hüquqi münasibətlərin əsaslarını, habelə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatlarını müəyyən edir. Bu baxımdan konstitusiya adi qanunvericilik aktlarından fərqli olaraq, hüquqi sistemin əsasını təşkil edir və bütün digər normativ hüquqi aktların məzmunu onun müddəalarına uyğun olmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası da bu yanaşmanı birbaşa təsbit edir. Konstitusiyanın 147-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasında ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir. Konstitusiyanın 148-ci maddəsi isə onu Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktların əsas mənbələrindən biri kimi müəyyən edir [1, maddə 147, 148]. Bu müddəalar göstərir ki, konstitusiya yalnız hüquqi normaların toplusu deyil, həm də bütün hüquq sisteminin normativ əsasıdır.

Hüquq nəzəriyyəsində konstitusiyanın hüquqi sistemdəki yeri müxtəlif yanaşmalar əsasında izah olunur. Hans Kelsenin normativ hüquq nəzəriyyəsində hüquq sistemi iyerarxik quruluşa malikdir və aşağı səviyyəli hüquqi normaların etibarlılığı daha yüksək səviyyəli normalara əsaslanır. Bu yanaşmaya görə, konstitusiya hüquqi qaydaların sistemli şəkildə əlaqələndirilməsində və digər normativ aktların hüquqi qüvvəsinin müəyyən olunmasında əsas istinad nöqtələrindən biri kimi çıxış edir [5, s. 123–124].

Konstitusiyanın əsas funksiyalarından biri institutlaşdırıcı funksiyadır. Bu funksiya vasitəsilə konstitusiya dövlət hakimiyyəti orqanlarının sistemini, onların səlahiyyətlərini, qarşılıqlı münasibətlərini və fəaliyyət prinsiplərini müəyyən edir. Dövlət başçısı, parlament, hökumət, məhkəmə hakimiyyəti və digər konstitusion institutlar məhz konstitusiya ilə müəyyən edilən hüquqi çərçivə daxilində fəaliyyət göstərirlər. Bu baxımdan konstitusiya dövlət hakimiyyətinin təşkilati əsaslarını formalaşdıran sənəd kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Konstitusiyanın ikinci mühüm funksiyası məhdudlaşdırıcı funksiyadır. Müasir konstitusionalizmin əsas ideyalarından biri dövlət hakimiyyətinin hüquqla məhdudlaşdırılmasıdır. Konstitusiya hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərini müəyyən etməklə yanaşı, həmin səlahiyyətlərin hüdudlarını da göstərir. Bu funksiya siyasi hakimiyyətin sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasına, hakimiyyət bölgüsünün qorunmasına və hüquq dövləti prinsipinin təmin edilməsinə xidmət edir. Buna görə də konstitusiya yalnız hakimiyyətin təşkili sənədi deyil, həm də hakimiyyətin məhdudlaşdırılması vasitəsidir.

Konstitusiyanın üçüncü funksiyası hüquq və azadlıqların təminatı funksiyasıdır. Müasir demokratik dövlətlərdə konstitusiyalar insan

hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi üçün başlıca hüquqi təminat rolunu oynayır. Konstitusiyada təsbit edilən hüquq və azadlıqlar dövlət orqanları üçün məcburi hüquqi çərçivə yaradır və vətəndaşların dövlət qarşısında hüquqi müdafiəsini gücləndirir. Bu baxımdan konstitusiya yalnız dövlətin təşkili ilə bağlı normaları deyil, həm də insanın hüquqi statusunu müəyyən edən əsas müddəaları özündə birləşdirir.

Konstitusiyanın dördüncü funksiyası inteqrativ və legitimləşdirici funksiyadır. Konstitusiya cəmiyyətin əsas hüquqi və siyasi dəyərlərini ifadə etməklə dövlətlə cəmiyyət arasında ümumi hüquqi razılaşma rolunu oynayır. O, dövlət hakimiyyətinin legitim əsaslarını müəyyən edir, hüquqi sistemin sabitliyini təmin edir və cəmiyyətdə ümumi hüquqi dəyərlərin formalaşmasına təsir göstərir. Bu səbəbdən konstitusiya yalnız hüquqi texnika baxımından deyil, həm də siyasi və ictimai legitimlik baxımından mühüm sənəd hesab olunur.

Qeyd olunanlar göstərir ki, konstitusiyanın hüquqi anlayışı onun yalnız ali normativ akt kimi xarakterizə olunması ilə məhdudlaşmır. Konstitusiya həm hüquqi sistemin əsasını təşkil edən ali sənəd, həm dövlət hakimiyyətini təşkil edən və məhdudlaşdıran mexanizm, həm insan hüquqlarının təminatı, həm də cəmiyyətin əsas hüquqi-siyasi dəyərlərini ifadə edən fundamental sənəd kimi çıxış edir. Məhz bu çoxfunksiyalı mahiyyət konstitusiyanın dəyişdirilməsi məsələsinə xüsusi həssaslıqla yanaşılmasını zəruri edir.

II. KONSTİTUSİYANIN DƏYİŞDİRİLMƏSİ ANLAYIŞI VƏ HÜQUQİ ƏSASLARI

Konstitusiyanın dəyişdirilməsi onun mətnində nəzərdə tutulmuş normaların müəyyən edilmiş hüquqi prosedurlar əsasında yenilənməsi, əlavə edilməsi və ya çıxarılması prosesidir. Adi qanunvericilik aktlarından fərqli olaraq, konstitusiyaya dəyişikliklər dövlətin hüquqi sisteminin əsaslarını, hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərini, insan hüquq və azadlıqlarının təminatlarını və dövlətlə cəmiyyət arasındakı münasibətlərin ümumi çərçivəsini dəyişə bilər. Buna görə də konstitusiyanın dəyişdirilməsi prosesi, bir qayda olaraq, xüsusi və ağırlaşdırılmış hüquqi prosedurlarla həyata keçirilir.

International IDEA-nın konstitusiya dəyişiklikləri prosedurları üzrə tədqiqatında konstitusiya dəyişiklikləri konstitusiya mətninin formal qaydada yenilənməsi vasitəsi kimi izah olunur. Həmin yanaşmaya görə, konstitusiya dəyişiklikləri həm dövlətin dəyişən sosial-siyasi reallıqlara uyğunlaşmasına imkan verməli, həm də konstitusiyanın qısamüddətli siyasi maraqlara uyğun olaraq asanlıqla dəyişdirilməsinin qarşısını almalıdır [3, s. 3, 6]. Bu baxımdan konstitusiyanın dəyişdirilməsi institutu hüquqi sistemin sabitliyi ilə onun inkişaf ehtiyacları arasında balans yaratmağa xidmət edir.

Konstitusiyanın dəyişdirilməsini zəruri edən səbəblər müxtəlif ola bilər. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı, dövlət idarəçiliyində yeni institutların formalaşması, insan hüquqları sahəsində yeni standartların yaranması, beynəlxalq hüquqi öhdəliklərə uyğunlaşma, siyasi sistemdə struktur dəyişiklikləri və hüquqi boşluqların aradan qaldırılması belə səbəblər sırasına daxildir. Bu baxımdan konstitusiya dəyişiklikləri hüquqi sistemin donmuş vəziyyətdə qalmasının qarşısını alır və dövlətin yeni ictimai münasibətlərə uyğunlaşmasına şərait yaradır.

Bununla belə, konstitusiyanın dəyişdirilməsi mexanizmi həddindən artıq çevik olmamalıdır. Konstitusiyanın tez-tez və asan dəyişdirilməsi onun ali hüquqi qüvvəsini, normativ sabitliyini və cəmiyyətin hüquq sisteminə olan etimadını zəiflədə bilər. Avropa Şurasının Venesiya Komissiyasının konstitusiya dəyişiklikləri haqqında hesabatında da konstitusion qaydaların sabitliyinin dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi və insan hüquqlarının müdafiəsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıdığı vurğulanır [2, s. 4]. Bu

səbəbdən konstitusiya dəyişiklikləri yalnız real hüquqi və ictimai zərurət olduqda, aydın prosedurlar əsasında həyata keçirilməlidir.

Konstitusiyanın dəyişdirilməsi ilə bağlı mühüm nəzəri məsələlərdən biri sabitlik və çeviklik arasında balansın təmin edilməsidir. Bir tərəfdən, konstitusiya dövlətin əsas hüquqi sənədi kimi sabit olmalı və cari siyasi maraqlardan qorunmalıdır. Digər tərəfdən, o, cəmiyyətin inkişafı və yeni hüquqi ehtiyaclar qarşısında tamamilə dəyişməz sənəd kimi də qalmamalıdır. Venesiya Komissiyası və International IDEA-nın yanaşmalarında da konstitusiya dəyişiklikləri zamanı bu balansın qorunması xüsusi əhəmiyyətli məsələ kimi təqdim edilir [2, s. 39, 46; 3, s. 3, 6].

Azərbaycan Respublikasında konstitusiyanın dəyişdirilməsi xüsusi konstitusion prosedurlarla tənzimlənir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 152-ci maddəsinə əsasən, Konstitusiyanın mətnində dəyişikliklər yalnız referendumla qəbul edilə bilər [1, maddə 152]. Bu müddəa göstərir ki, Azərbaycan hüquq sistemində konstitusiya dəyişiklikləri adi qanunvericilik prosedurlarından fərqli olaraq, xalqın birbaşa iradəsinə təqdim edilən xüsusi hüquqi mexanizm vasitəsilə həyata keçirilir.

Konstitusiyaya dəyişikliklər haqqında təkliflərin verilməsi qaydası da xüsusi olaraq müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 157-ci maddəsinə əsasən, Konstitusiyaya dəyişikliklər haqqında təkliflər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Milli Məclisin azı 63 deputatı tərəfindən verilə bilər [1, maddə 157]. Bu norma dəyişiklik təşəbbüsünün yalnız müəyyən edilmiş konstitusion subyektlər tərəfindən irəli sürülə biləcəyini göstərir və prosesin hüquqi çərçivəsini əvvəlcədən müəyyən edir.

Azərbaycan modelində referendum institutunun əsas dəyişiklik mexanizmi kimi nəzərdə tutulması konstitusiya dəyişikliklərinə demokratik legitimlik vermək məqsədi daşıyır. Lakin referendumun real legitimlik yaratması yalnız səsvermənin keçirilməsi ilə məhdudlaşmır. Dəyişiklik layihələrinin ictimaiyyətə vaxtında təqdim edilməsi, onların məzmununun aydın izah olunması, hüquqi ekspertizanın aparılması və ictimai müzakirələrin təmin edilməsi bu prosesin demokratik məzmununu gücləndirən əsas şərtlərdir. Bu baxımdan konstitusiyanın dəyişdirilməsi həm hüquqi prosedur, həm də ictimai-siyasi məsuliyyət tələb edən proses kimi qiymətləndirilməlidir.

Deməli, konstitusiyanın dəyişdirilməsi anlayışı yalnız mətnə texniki düzəlişlərin edilməsi ilə məhdudlaşmır. Bu proses hüquqi sistemin inkişafı, dövlət institutlarının yenilənməsi, insan hüquqlarının müdafiəsi və siyasi legitimliyin təmin edilməsi ilə bağlı kompleks hüquqi və siyasi mexanizmdir. Effektiv dəyişiklik proseduru həm konstitusiyanın sabitliyini qorumağa, həm də onun dəyişən ictimai ehtiyaclara uyğunlaşmasına imkan yaratmalıdır.

III. KONSTİTUSİYA DƏYİŞİKLİKLƏRİNİN HÜQUQİ VƏ SİYASİ ASPEKTLƏRİ

Konstitusiya dəyişiklikləri hüquqi baxımdan dövlətin ali normativ hüquqi aktına edilən dəyişikliklər kimi çıxış edir. Bu səbəbdən belə dəyişikliklər adi qanunvericilik dəyişikliklərindən daha ciddi hüquqi nəticələr doğurur. Konstitusiyaya edilən dəyişikliklər dövlət hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərinə, hakimiyyət bölgüsünə, insan hüquq və azadlıqlarının təminatlarına, məhkəmə hakimiyyətinin statusuna və hüquq sisteminin ümumi inkişaf istiqamətinə təsir göstərə bilər. Buna görə də konstitusiya dəyişiklikləri yalnız prosedur baxımından deyil, həm də hüquqi sabitlik, hüquqi müəyyənlik və hüququn aliliyi prinsipləri baxımından qiymətləndirilməlidir.

Hüquqi aspektdən əsas məsələ konstitusiya dəyişikliklərinin əvvəlcədən müəyyən edilmiş qaydalar əsasında həyata keçirilməsidir. Bu qay-

dalar dəyişiklik təşəbbüsünün kim tərəfindən irəli sürülə biləcəyini, hansı prosedurlardan keçəcəyini və hansı formada qəbul ediləcəyini müəyyən edir. Prosedur qaydalarının mövcudluğu konstitusiyanın adi siyasi qərarlarla dəyişdirilməsinin qarşısını almağa və onun ali hüquqi qüvvəsini qorumağa xidmət edir. Venesiya Komissiyasının konstitusiya dəyişiklikləri haqqında hesabatında da konstitusion qaydaların sabitliyi və dəyişiklik prosedurlarının aydınlığı hüquq dövləti baxımından mühüm amillər kimi qiymətləndirilir [2, s. 4, 39].

Bununla belə, konstitusiya dəyişikliklərinin hüquqi prosedura uyğun qəbul edilməsi onların bütün hallarda legitim və əsaslandırılmış olması anlamına gəlmir. Konstitusiya dövlətin əsas hüquqi-siyasi sənədi olduğuna görə ona edilən dəyişikliklərin məzmunu da xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Əgər dəyişikliklər hakimiyyət bölgüsünü zəiflədir, insan hüquqlarının müdafiəsini daraldır, məhkəmə müstəqilliyinə mənfi təsir göstərir və ya siyasi rəqabət imkanlarını məhdudlaşdırırsa, belə dəyişikliklər formal prosedura uyğun qəbul edilsə belə, hüquq dövləti prinsipləri baxımından problemli hesab oluna bilər. Bu baxımdan konstitusiya dəyişikliklərinin qiymətləndirilməsi zamanı həm prosedur, həm də məzmun meyarları nəzərə alınmalıdır.

Konstitusiya dəyişikliklərinin siyasi aspekti onların siyasi iradə ilə sıx bağlı olmasında özünü göstərir. Bir çox hallarda konstitusiyaya dəyişiklik təşəbbüsü dövlətin inkişaf ehtiyaclarından, siyasi sistemdə aparılan islahatlardan və ya idarəetmə modelinin yenilənməsi zərurətindən irəli gəlir. Lakin bəzi hallarda konstitusiya dəyişiklikləri siyasi hakimiyyətin möhkəmləndirilməsi, səlahiyyət bölgüsünün yenidən qurulması və ya mövcud siyasi konfiqurasiyanın qorunması məqsədi ilə də gündəmə gələ bilər. Buna görə də konstitusiya dəyişikliklərinin siyasi mahiyyəti onların hüquqi əsaslandırılması ilə yanaşı, ictimai maraqlara və demokratik legitimlik meyarlarına uyğunluğu baxımından da qiymətləndirilməlidir.

Konstitusiya dəyişikliklərinin demokratik legitimliyi ictimai iştirakçılıqla birbaşa bağlıdır. Belə dəyişikliklər cəmiyyətin əsas hüquqi-siyasi razılaşmasına təsir etdiyindən, onların hazırlanması və qəbul edilməsi prosesi açıq və şəffaf olmalıdır. Dəyişiklik layihələrinin əvvəlcədən ictimaiyyətə təqdim edilməsi, onların məzmununun izah olunması, hüquqşünasların, akademik dairələrin, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının və digər maraqlı tərəflərin müzakirələrdə iştirakı bu prosesin legitimliyini gücləndirir. International IDEA-nın konstitusiya dəyişiklikləri prosedurları üzrə tədqiqatında da dəyişiklik prosesinin inklüzivliyi və şəffaflığı konstitusiya islahatlarına ictimai etimadın formalaşması baxımından mühüm amillər kimi göstərilir [3, s. 6, 12].

Konstitusiya dəyişikliklərinin hüquqi və siyasi aspektləri arasında balansın qorunması xüsusilə vacibdir. Yalnız hüquqi prosedurlara əsaslanan, lakin ictimai müzakirə və demokratik razılıqdan məhrum olan dəyişikliklər cəmiyyətdə hüquqa etimadı zəiflədə bilər. Eyni zamanda, yalnız siyasi məqsədlərlə irəli sürülən və hüquqi sabitlik prinsipləri ilə əsaslandırılmayan dəyişikliklər konstitusiyanın normativ nüfuzuna mənfi təsir göstərə bilər. Bu səbəbdən effektiv konstitusiya dəyişiklikləri həm hüquqi prosedur baxımından düzgün, həm də siyasi və ictimai baxımdan əsaslandırılmış olmalıdır.

Konstitusiya dəyişikliklərinin çox tez-tez həyata keçirilməsi də hüquqi və siyasi baxımdan müəyyən risklər yaradır. Donald S. Lutz konstitusiya dəyişiklikləri ilə bağlı tədqiqatında konstitusiyaların dəyişdirilmə tezliyinin onların sabitliyi və cəmiyyətin əsas dəyərlərini ifadə etmək funksiyası ilə əlaqəli olduğunu göstərir [4, s. 355–370]. Bu yanaşma onu göstərir ki, konstitusiyanın dəyişdirilməsi imkanı mövcud olmalı, lakin bu imkan konstitusiyanın sabitli-

yini və hüquqi sistemdəki nüfuzunu zəiflədəcək dərəcədə asan tətbiq edilməməlidir.

Azərbaycan Respublikasında konstitusiya dəyişikliklərinin referendum yolu ilə qəbul edilməsi bu prosesə formal demokratik legitimlik verir. Lakin referendumun real demokratik məzmun daşıması dəyişikliklərin hazırlanması mərhələsində ictimai məlumatlandırmanın, müzakirələrin və ekspert rəyinin nə dərəcədə təmin olunmasından asılıdır. Venesiya Komissiyasının 2016-cı il Azərbaycan üzrə rəyində referendum layihəsinin çoxsaylı maddələri əhatə etməsi, qısa müddətdə təqdim olunması və geniş ictimai müzakirələr üçün kifayət qədər imkan yaradılmaması ilə bağlı məsələlərə diqqət yetirilmişdir [6, s. 3–6, 12–18]. Bu nümunə göstərir ki, konstitusiya dəyişiklikləri zamanı prosedur legitimliyi ilə yanaşı, prosesin şəffaflığı və ictimai iştirakçılıq da xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Aparılan təhlillər onu göstərir ki, konstitusiya dəyişikliklərinin hüquqi və siyasi aspektləri bir-birindən ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Hüquqi prosedurlar dəyişikliklərin qanuniliyini və konstitusion çərçivəyə uyğunluğunu təmin edir, siyasi və ictimai legitimlik isə həmin dəyişikliklərin cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmasını və hüquq sisteminə etimadın qorunmasını şərtləndirir. Buna görə də konstitusiya dəyişiklikləri yalnız normativ mətnə edilən düzəlişlər kimi deyil, həm də hüquqi sabitlik, demokratik legitimlik və ictimai razılıq tələb edən kompleks proses kimi qiymətləndirilməlidir.

IV. AZƏRBAYCAN TƏCRÜBƏSİ VƏ ÜMUMİ QİYMƏTLƏNDİRMƏ

Azərbaycan Respublikasında konstitusiyanın dəyişdirilməsi xüsusi hüquqi mexanizm vasitəsilə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 152-ci maddəsinə əsasən, Konstitusiyanın mətnində dəyişikliklər yalnız referendumla qəbul edilə bilər [1, maddə 152]. Bu müddəa Azərbaycan modelində xalqın birbaşa iradəsinin konstitusiya dəyişikliklərinin əsas legitimlik mənbəyi kimi nəzərdə tutulduğunu göstərir. Eyni zamanda, Konstitusiyanın 157-ci maddəsində dəyişiklik təşəbbüsünün subyektləri müəyyən edilmişdir. Həmin maddəyə əsasən, Konstitusiyaya dəyişikliklər haqqında təkliflər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Milli Məclisin azı 63 deputatı tərəfindən verilə bilər [1, maddə 157].

Azərbaycanın konstitusiya təcrübəsində dəyişikliklər əsasən 2002, 2009 və 2016-cı illərdə keçirilmiş referendumlar vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Bu referendumlar ölkənin hüquqi və siyasi sisteminin inkişafında mühüm mərhələlər kimi qiymətləndirilə bilər. Həmin dəyişikliklər dövlət idarəçiliyinin təşkilinə, hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərinə, seçki və referendum institutlarına, habelə bir sıra hüquqi mexanizmlərə təsir göstərmişdir. Bu baxımdan Azərbaycan təcrübəsi göstərir ki, konstitusiya dəyişiklikləri yalnız texniki hüquqi düzəlişlər deyil, həm də dövlətin siyasi və institusional inkişaf istiqamətləri ilə bağlı olan fundamental qərarlardır.

Azərbaycan modelində referendum institutunun əsas dəyişiklik mexanizmi kimi seçilməsi formal baxımdan demokratik legitimlik potensialı yaradır. Çünki bu halda konstitusiya dəyişiklikləri nümayəndəli orqanların qərarı ilə deyil, birbaşa xalq səsverməsi vasitəsilə qəbul edilir. Bununla belə, referendumun demokratik mahiyyəti yalnız səsvermənin keçirilməsi faktı ilə məhdudlaşmır. Dəyişiklik layihələrinin ictimaiyyətə əvvəlcədən təqdim olunması, onların məzmununun aydın izah edilməsi, hüquqi ekspertizanın aparılması, media və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının prosesdə iştirakı referendumun real legitimliyini müəyyən edən əsas şərtlərdir.

Venesiya Komissiyasının 2016-cı il Azərbaycan üzrə rəyində referendum layihəsinin çoxsaylı konstitusion müddəaları əhatə etməsi və qısa müddət ərzində ictimaiyyətə təqdim olunması

məsələlərinə diqqət yetirilmişdir. Komissiya həmçinin dəyişikliklərin prezident institutunun səlahiyyətlərinə, hakimiyyət bölgüsünə və insan hüquqlarının müdafiəsinə təsiri baxımından qiymətləndirilməsinin zəruriliyini vurğulamışdır [6, s. 3–6, 12–18]. Bu yanaşma göstərir ki, konstitusiya dəyişiklikləri zamanı formal hüquqi prosedurların mövcudluğu ilə yanaşı, prosesin şəffaflığı, müzakirə imkanları və dəyişikliklərin məzmunu da mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan təcrübəsinin ümumi qiymətləndirilməsi belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, referendum mexanizmi konstitusiya dəyişiklikləri üçün mühüm legitimlik vasitəsi olsa da, onun effektivliyi institusional və ictimai təminatlarla gücləndirilməlidir. Konstitusiya dəyişiklikləri layihələrinin hazırlanması mərhələsində hüquqşünasların, akademik dairələrin, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının və digər maraqlı tərəflərin iştirakı təmin edildikdə, bu proses daha geniş ictimai etimad qazana bilər. Belə yanaşma həm hüquqi sabitliyin qorunmasına, həm də dəyişikliklərin demokratik əsaslandırılmasına xidmət edir.

Bu baxımdan gələcək konstitusiya dəyişiklikləri zamanı əsas diqqət hüquqi prosedurların formal icrası ilə yanaşı, dəyişikliklərin ictimai ehtiyaclara uyğunluğuna, onların hüquq dövləti prinsipləri ilə uzlaşmasına və cəmiyyətə aydın şəkildə izah olunmasına yönəlməlidir. Konstitusiya dəyişiklikləri yalnız siyasi və ya institusional zərurət əsasında deyil, həm də hüquqi sabitlik, insan hüquqlarının müdafiəsi, hakimiyyət bölgüsü və ictimai razılıq meyarları nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir.

Ümumi qiymətləndirmə göstərir ki, Azərbaycan təcrübəsi konstitusiyanın dəyişdirilməsi institutunun həm hüquqi, həm də siyasi xarakter daşıdığını bir daha göstərir. Referendum institutu bu prosesə formal demokratik əsas versə də, dəyişikliklərin real legitimliyi onların hazırlanma və müzakirə prosesinin şəffaflığı, hüquqi əsaslandırmanın keyfiyyəti və ictimai iştirakçılığın səviyyəsi ilə birbaşa bağlıdır.

NƏTİCƏ

Aparılan təhlil göstərir ki, konstitusiya müasir dövlətin hüquqi və siyasi sisteminin əsasını təşkil edən ali normativ hüquqi aktdır. O, dövlət hakimiyyətinin təşkilini, hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərini, insan hüquq və azadlıqlarının təminatlarını və hüquq sisteminin ümumi inkişaf istiqamətini müəyyən edir. Bu səbəbdən konstitusiyanın dəyişdirilməsi adi qanunvericilik dəyişiklikləri ilə eyniləşdirilə bilməz. Konstitusiya dəyişiklikləri dövlətin hüquqi quruluşuna, siyasi institutların fəaliyyətinə və cəmiyyətlə dövlət arasındakı münasibətlərə birbaşa təsir edən mürəkkəb hüquqi-siyasi prosesdir.

Məqalədə müəyyən edilmişdir ki, konstitusiyanın dəyişdirilməsi anlayışı yalnız normativ mətnə texniki düzəlişlərin edilməsi kimi başa düşülməməlidir. Bu proses hüquqi sabitlik, siyasi iradə, ictimai ehtiyac, demokratik legitimlik və hüquq dövləti prinsipləri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Konstitusiya dəyişiklikləri bir tərəfdən dövlətin dəyişən sosial-siyasi reallıqlara uyğunlaşmasına imkan yaratmalı, digər tərəfdən isə konstitusiyanın ali hüquqi qüvvəsini və sabitliyini zəiflətməməlidir. Buna görə də konstitusiyanın dəyişdirilməsi zamanı sabitlik və çeviklik arasında balansın qorunması xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqatın əsas elmi nəticəsi ondan ibarətdir ki, konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyi yalnız onların formal hüquqi prosedura uyğun qəbul edilməsi ilə məhdudlaşmır. Belə dəyişikliklər həm də ictimai müzakirələr, şəffaflıq, hüquqi əsaslandırma, ekspert iştirakı və demokratik razılıq meyarları əsasında qiymətləndirilməlidir. Əgər konstitusiya dəyişiklikləri geniş ictimai ehtiyaca əsaslanır və hüquq dövləti prinsipləri ilə uzlaşırsa, onlar hüquq sisteminin inkişafına və dövlət institutlarının möhkəmlənməsinə xidmət edə bilər. Əks halda, dəyişikliklər hüquqi sabitliyi zəiflədə və cəmiyyətin konstitusiyaya olan etimadına mənfi təsir göstərə bilər.

Məqalənin elmi yeniliyi konstitusiyanın dəyişdirilməsi anlayışının yalnız hüquqi-prosedur məsələ kimi deyil, həm də siyasi legitimlik, ictimai iştirakçılıq və hüquqi sabitlik meyarları ilə birlikdə təhlil edilməsindən ibarətdir. Bu yanaşma konstitusiyanın dəyişdirilməsi institutunu yalnız normativ mexanizm kimi deyil, həm də dövlətin hüquqi-siyasi inkişafını əks etdirən kompleks proses kimi qiymətləndirməyə imkan verir.

Məqalənin tətbiqi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, irəli sürülən yanaşmalar konstitusiya dəyişiklikləri layihələrinin hazırlanması, hüquqi qiymətləndirilməsi və ictimai müzakirəyə çıxarılması zamanı istifadə oluna bilər. Xüsusilə dəyişiklik layihələrinin əvvəlcədən ictimaiyyətə təqdim edilməsi, hüquqşünasların və ekspertlərin prosesə cəlb olunması, dəyişikliklərin məqsəd və nəticələrinin aydın izah edilməsi, habelə referendum institutunun şəffaf və məlumatlı ictimai iştirak əsasında həyata keçirilməsi konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyini gücləndirən əsas amillər kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasının təcrübəsi göstərir ki, referendum konstitusiya dəyişikliklərinin qəbulunda mühüm legitimlik mexanizmi kimi çıxış edir. Bununla belə, referendumun real demokratik məzmun daşıması yalnız səsvermənin keçirilməsi ilə deyil, həm də dəyişikliklərin hazırlanması və müzakirəsi mərhələsində şəffaflığın, hüquqi əsaslandırmanın və ictimai iştirakçılığın təmin olunması ilə bağlıdır. Bu baxımdan gələcək konstitusiya dəyişiklikləri zamanı hüquqi prosedurların formal icrası ilə yanaşı, dəyişikliklərin ictimai ehtiyaclara uyğunluğu, hüquq dövləti prinsipləri ilə uzlaşması və cəmiyyətə aydın şəkildə izah olunması xüsusi əhəmiyyət daşımalıdır.

Nəticə etibarilə, konstitusiyanın dəyişdirilməsi hüquqi sistemin inkişafı üçün zəruri mexanizm olsa da, bu mexanizm ehtiyatla və əsaslandırılmış şəkildə tətbiq edilməlidir. Konstitusiyanın sabitliyi ilə onun dəyişən ictimai münasibətlərə uyğunlaşması arasında düzgün balansın qorunması müasir konstitusionalizmin əsas tələblərindən biridir. Yalnız hüquqi prosedur, siyasi legitimlik, ictimai iştirakçılıq və hüquq dövləti prinsiplərinin vəhdəti şəraitində konstitusiya dəyişiklikləri cəmiyyətin hüquqi-siyasi inkişafına müsbət töhfə verə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Maddə 147, 148, 152, 157.

2. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Report on Constitutional Amendment. CDL-AD(2010)001. Strasbourg, 2010, pp. 4, 39, 46.

3. Böckenförde, M. Constitutional Amendment Procedures. International IDEA Constitution-Building Primer No. 10. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2017, pp. 3, 6, 12.

4. Lutz, D. S. Toward a Theory of Constitutional Amendment. American Political Science Review, Vol. 88, No. 2, 1994, pp. 355–370.

5. Kelsen, H. General Theory of Law and State. Translated by A. Wedberg. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1945, pp. 123–124.

6. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Opinion on the Draft Modifications to the Constitution submitted to the Referendum of 26 September 2016 in Azerbaijan. CDL-AD(2016)029. Strasbourg, 2016, pp. 3–6, 12–18.

Мамедзаде Турал Зия оглу,
докторант Национальной академии авиации

ПОНЯТИЕ КОНСТИТУЦИИ И ЕЁ ИЗМЕНЕНИЯ: ПРАВОВЫЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются правовое понятие конституции, ее основные функции, а также правовая и политическая природа института изменения конституции. Актуальность исследования заключается в том, что конституция является не только нормативным правовым актом высшей юридической силы, но и фундаментальным документом, определяющим организацию государственной власти, защиту прав и свобод человека, стабильность правовой системы и легитимность политических институтов. Изменение конституции, в отличие от обычных законодательных изменений, непосредственно влияет на правовую структуру государства, разделение властей, институциональный баланс и отношения между государством и обществом.

Цель статьи состоит в анализе понятия и функций конституции, выявлении правовых и политических факторов, обусловливающих необходимость ее изменения, а также в исследовании роли правовой стабильности, демократической легитимности и общественного участия в данном процессе. В исследовании используются доктринальный правовой анализ, системный подход и сравнительно-правовой метод. В статье обосновывается, что изменение конституции не должно пониматься исключительно как техническая корректировка конституционного текста, поскольку данный процесс связан с политической волей, общественным согласием и принципами правового государства. Научная новизна статьи заключается в анализе института изменения конституции во взаимосвязи правовой процедуры, политической легитимности, общественного участия и конституционной стабильности. Практическое значение исследования состоит в том, что предложенный подход может быть использован при подготовке, правовой оценке и общественном обсуждении проектов конституционных изменений.

Mammadzada Tural Ziya,
Doctoral student, National Aviation Academy

THE CONCEPT OF THE CONSTITUTION AND ITS AMENDMENT: LEGAL AND POLITICAL ASPECTS

SUMMARY

The article examines the legal concept of the constitution, its main functions, and the legal-political nature of the amendment of the constitution. The relevance of the study lies in the fact that the constitution is not only the highest normative legal act of the state, but also a fundamental document that determines the organization of public authority, the protection of human rights and freedoms, the stability of the legal system, and the legitimacy of political institutions. Constitutional amendment, unlike ordinary legislative change, directly affects the legal structure of the state, the separation of powers, institutional balance, and relations between the state and society.

The purpose of the article is to analyze the concept and functions of the constitution, to identify the legal and political factors that may necessitate constitutional amendment, and to examine the role of legal stability, democratic legitimacy, and public participation in this process. The study applies doctrinal legal analysis, a systematic approach, and the comparative legal method. The article argues that constitutional amendment should not be understood merely as a technical change to the constitutional text, but as a complex legal-political process connected with political will, public consent, and the principles of the rule of law. The scientific novelty of the article lies in analyzing the amendment of the constitution in the interrelation of legal procedure, political legitimacy, public participation, and constitutional stability. The practical significance of the study is that the proposed approach may be used in the preparation, legal assessment, and public discussion of constitutional amendment proposals.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 07.06.2026
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 18.06.2026
Çapa qəbul olunma tarixi: 18.06.2026